

Сања И. ЈЕЛИСАВАЦ ТРОШИЋ*

Институт за међународну политику и привреду

Мишко К. АРНАУДОВ**

Институт за међународну политику и привреду

МОДЕЛИ САРАДЊЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ***

Апстракт: Регионална интеграција заузима све значајније место у савременим међународним односима и неопходно ју је анализирати из два угла: 1. као политичку, економску и безбедносну целину, коју у значајној мери детерминише позиционирање политичких ентитета одређеног региона на сцени међународних односа; 2. као политичку, економску и безбедносну целину која пружа могућности и капацитете за суочавање са савременим и текућим изазовима, ризицима и претњама. Основно истраживачко питање је у којој мери регионална сарадња на Западном Балкану детерминише одрживост ентитета који улазе у састав предметног регионалног окружења. Циљ је да се докаже теза да су регионална сарадња, координација и интеграција на Западном Балкану, уз апсолутно уважавање националних интереса политичких ентитета, императив у савременим међународним односима, у процесима суочавања са савременим изазовима, ризицима и претњама, али и у свеобухватном процесу креирања одрживости, како на регионалној, тако и на националној равни.

Кључне речи: Западни Балкан, регионална интеграција, Берлински процес, Отворени Балкан, ЦЕФТА, дигитализација, регионална интеграција, неокласични реализам.

УВОД

Интеграција и интеграцијски процеси у савременим међународним односима још увек нису добили „заслужено“ место. Заправо, међународни односи у највећој мери и даље се посматрају из угла класичних реалиста – као отворена арена у којој сваки субјект међународног права тежи остваривању својих националних интереса. Међутим, велики помак у односу на класичне реалисте и претпоставке да су међународни односи утемељени на „природном непријатељству“, представљају ставови структуралних реалиста, који у разумевању међународних односа и остваривању националних интереса субјеката, што, заправо, чини мозаик међународних односа,

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0003-0949-7052, sanja@diplomacy.bg.ac.rs

** Научни сарадник, ORCID 0000-0002-3274-347X, mitko@diplomacy.bg.ac.rs

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

нуде објашњења о функционалности држава и међународних односа кроз више-димензионални приступ, почевши од могућности за сарадњу у циљу остваривања националних интереса. Заправо, да бисмо јасно разумели савремене међународне односе, представљамо становниште Чарлса Гласера (Charles L. Glaser), који тврди да је подела између неореализма и неоинституционализма преувеличана, те да је таква чињеница допринела да реалистичка анализа која предвиђа да државе раде преко међународних организација буде мање изненађујућа (Glaser 2003: 409). Општи аргумент је да се међународне организације могу схватити у великој мери као средства која су доступна државама за постизање својих циљева, „када услови са којим се државе суочавају чине међународне организације најбоље доступним средством, реализам треба да предвиди да ће их државе развити и користити“ (Glaser 1999 *op. cit.*).

У том контексту, интеграцијске процесе такође можемо анализирати са реалистичке позиције. Заправо, сарадњу у савременим међународним односима треба тумачити као модел у процесима „себичне“ реализације националних интереса држава. Рационалне државе, утемељене на позицијама структуралних реалиста, разматрају читав низ расположивих средстава за постизање безбедности (остваривање националних интереса), укључујући изградњу војних снага, улазак у трке наоружања ради добијања војне предности, „обуздавање“ јачања војних снага, како би се избегле опасности безбедносне дилеме, али и развој међународних институција, које би требало да пружају допринос да сарадња буде безбеднија и истовремено кориснија (Glaser 2003: 409).

Јасније разумевање у процесима „интеракције“ можемо поставити на основу полазишта неокласичара и неореалиста, јер, како тврди Драган Живојиновић, док неореализам објашњава „међународне исходе – феномене који настају као резултат интеракција два или више актера у међународном систему“, неокласични реализам покушава да објасни спољне политике, односно понашање појединачних држава¹ у систему (2008: 369). У контексту разумевања интеграцијских процеса на Западном Балкану, искористићемо полазиште Рандала Швелера, који као један од водећих припадника неокласичне теорије сматра да је код неокласичног реализма реч о процесу током којег се подстицаји и притисци који долазе од стране међународног система и његове структуре „филтрирају“ преко посредујућих варијабли унутрашње политике у одређено спољнополитичко понашање (Schweller 2004: 6 *оп. цит.*). На тим основама аутори у овом раду ће објаснити спољнополитичко деловање политичких ентитета на Западном Балкану, те уз помоћ зависних,

1 Таљаферо, као пример онога што неокласични реализам објашњава, наводи – велике стратегије појединих држава, вођење и домете економске политике према иностранству и слично (Исто: ц. 134). Тако се Фарид Закарија бави објашњењем експанзије Сједињених Америчких Држава у другој половини 19. века; Џек Снајдер проучава претерану експанзију и њене погубне последице по судбину бивших европских империјалних сила; Арон Фридберг пише о привикавању великих сила на релативно опадање у моћи; Томас Кристенсен говори о томе зашто лидери преувеличавају опасност од претњи којима су изложени у циљу мобилисања и кохезије домаћег становништва; Вилејем Карти Волфорт се бави тиме како перцепције равнотеже снага утичу на понашање држава; Рандал Швелер објашњава како државе улазе у савезе на основу различитих мотива који их терају на то и похапе која је у основи свега (Уп. Randall L. Schweller. *Unanswered Threats*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2006, pp. 6–7. *оп. cit.*; Dragan Živojinović. „Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa“. *Godišnjak FPN*, (02), 2008, 367–392).

посредујућих и независних варијабли покушати да објасне квалитет и квантитет интеграцијских процеса у поменутом окружењу.

ИНТЕГРАЦИЈЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ У 21. ВЕКУ

У овом раду постављамо оквир сарадње на подручју Западног Балкана као студија случаја у разумевању савремених процеса регионалних интеграција, управо због специфичности овог географског и политичког окружења, који је прожет вишедеценијским оквиром заједничке социјалистичке државе, затим наглим раскидом са социјалистичким наслеђем, па наглим успостављањем хибридно-демократских и „себично“ националистичких система, који су у значајној мери допринели разбуцтавању непријатељстава и грађанских сукоба на постјугословенском подручју, чиме су и покушаји регионалне сарадње и регионалне интеграције у највећој мери условљени наслеђем дешавања током деведесетих.

Заправо, реч је о политичком и географском подручју прожетом покушајима и процесима регионалне сарадње и интеграције, која су у највећој мери условљена спољним детерминантама у формату условљености, и унутрашњим детерминантама кроз угао различитих интерпретација дешавања током деведесетих и апсолутно недостајућег друштвеног, али пре свега, политичког поверења на регионалном плану.

Анализирајући постојеће интеграцијске моделе на Западном Балкану, аутори ће покушати да одговоре на питање зашто је изостала суштинска сарадња и интеграција у предметном подручју, који су главни и актуелни разлози такве тенденције, а затим и како то утиче на суочавање са савременим политичким, економским и безбедносним изазовима, ризицима и претњама.

Суштина је да се с једне стране представе баријере које стоје на путевима процеса регионалне сарадње и интеграције, а затим користећи претходно поменуто полазиште неокласичног реалиста Рандела Швелера, објасне како су се политички ентитети у постратном периоду односили према процесима интеграције и сарадње, зашто су их у одређеним околностима интензивирали, зашто су их блокирали и како такво „ситуационо“ прилагођавање потенцијалима регионалне сарадње и интеграције утиче на очување националних интереса у контексту очувања политичке и економске стабилности и безбедносне одрживости. Односно, да бисмо објаснили главне узроке дешавања у међународним односима, у овом микрослучају дешавања на Западном Балкану из угла регионалне интеграције и регионалне сарадње, користимо неокласични реалистички приступ који пажњу усмерава, пре свега, на људску природу и природу држава, то јест у анализи на нивоу појединца и на анализи на нивоу државе (Живојиновић 2008: 375).

ПОЛИТИЧКА И БЕЗБЕДНОСНА ДИМЕНЗИЈА (БЕРЛИНСКИ ПРОЦЕС, ОТВОРЕНИ БАЛКАН)

Да бисмо јасније разумели процесе сарадње и интеграција на Западном Балкану, пре свега морамо имати у виду да су оне у највећој и суштинској мери политички и безбедносно детерминисане. Али не у контексту заједничког именитеља

у политичком смислу, односно суочавања са истим и сличним изазовима, ризицима и претњама у безбедносним смислу, већ у контексту да политичка и безбедносна кретања играју улогу детерминишућег фактора на западно-балканске процесе сарадње и интеграције.

Управо зато у овом поглављу ћемо искористити иницијативе Отворени Балкан и Берлински процес као лакмус папир који ће нам пружити одговор на питање колико је економски модел, као својеврстан инструмент за регионално помирење, сарадњу и интеграцију, доживео у одређеној мери фијаско на постјугословенском подручју, те колико су заправо политички, безбедносни и економски токови на предметном простору условљени ситуационим, политичким и безбедносним приликама, чак и након готово 25 година од окончања оружаног сукоба.

Како објашњавају Јелисавец Трошић и Арнауђов, ако тумачимо регионалне капацитете на Западном Балкану као такве, битно је истаћи да они нису пратили одређени логички след, па су успостављени на темељима значаја сарадње и интеграције политичких ентитета у географски блиском подручју, већ су супротно такозваним природним тенденцијама сарадње између географски блиских актера, успостављени на темељима негативног мира (Singh Baljit Grewal 2003: 4 op.cit), који је последица грађанских и међудржавних сукоба на постјугословенском подручју, а затим и нужна последица недостатка спремности за суштинско превазилажење спорова између бивших сукобљених страна које би требало да претходе процесу помирења на политичком, друштвеном и, напослетку, грађанском нивоу. Суштински, позивајући се на разумевање позитивног и негативног мира Јохана Галтунга, Западни Балкан може се узети као емпиријски модел негативног мира (уз одсуство рата и насиља), а веома тешко приказати као модел позитивног мира, утемељеног, према објашњењу Галтунга, на интеграцији људског друштва (1964: 2 op.cit), у контексту Западнoг Балкана на интеграцији друштава (Јелисавец Трошић–Арнауђов 2024: 106).

У таквом концепту такође је значајно представити методологију процеса помирења коју су дефинисали Јелисавец Трошић и Арнауђов, а која је у случају Западнoг Балкана ишла од појединачног ка општем у политичким оквирима, који се нису знатно изменили у односу на период сукоба и отворених непријатељстава. Потом, цео процес био је утемељен на три стуба:

1. „Декларативно помирење на високом политичком нивоу (исход личног допадања и личних односа);

2. Декларативно помирење уз снажну подршку међународних партнера (инсистирање код међународних актера заинтересованих за политичке, економске и безбедносне токове на Западном Балкану);

3. Помирење кроз моделе политичке, економске и безбедносне сарадње и интеграције (као модел који би требало да допринесе вишеструким процесима – креирања постулата за сарадњу, затим поверење на основном нивоу, координација – поверење на средњем нивоу, а напослетку интеграција – као међусобно изграђено, стабилно и одрживо поверење)“ (Јелисавец Трошић–Арнауђов 2024: 106).

У овом контексту, а враћајући се на тезу неокласичног реалиста Рандала Швелера, претпоставићемо да је регионална сарадња и интеграција, као такође део

спољнополитичког деловања политичких ентитета на Западном Балкану, условљена спољним подстицајима и притисцима, а „скројена“ на основу модела и околности унутрашњих и регионалних политичких токова.

Берлински процес

Када говоримо о Берлинском процесу, реч је о регионалној иницијативи са спољним предзнаком по њеном формату, и економским предзнаком, анализирајући њену суштину. Као елементарни циљ намеће се креирање паралелних процеса регионалне сарадње и европских интеграција, у својству највишег домета, укључујући заједничко регионално тржиште. Међутим, већ на самом почетку спровођења иницијативе, њени домети у значајној мери су „уско“ уоквирени – због тумачања иницијативе као замене у процесу учлањења у Европску унију, на коју се надовезала и изјава тадашњег шефа Европске комисије, а која је одјекнула у Европу, а поготово на Западном Балкану, о томе да неће бити проширења током мандата тадашње комисије (Јелисавц Трошић–Арнаутов 2024: 112); као и иницијалне неспремности регионалних актера за суштинске процесе регионалне сарадње и интеграције, имајући у виду „набујала“ регионална спорења и отворена питања, попут дијалога Београда и Приштине, али и бројних других постратних, историјских, идентитетских, граничних питања, укључујући хуманитарна питања о несталима током такозваних ратних деведесетих. Враћајући се на Швелера, који у циљу „добивања потпуне“ слике, поред системског присутпа, покушава да проникне и у спољнополитичке мотиве држава и државника (Живојиновић 2008: 377), једноставно се може установити да је „судбина“ Берлинског просеца уоквирена између одсуства тадашњег немачког лидера (у својству иницијалног покретача и динамизатора процеса) и постојећих посредујућих варијабли на Западном Балкану (као што су актуелни политички системи, улога национализма и спремности за превазилажење постојећих спорења и решавање отворених питања).

Отворени Балкан

Када је реч о Отвореном Балкану, имајући у виду да је реч о иницијативи која је настала у оквирима предметног простора, чинило се да ће представљати „замах“ нових регионалних процеса, односно да ће политички ентитети на Западном Балкану искористити овај пројекат са економским предзнаком и циљем успостављања јединственог тржишта детерминисати смер економског развоја, као значајан сегмент свеобухватне одрживости поменутих ентитета, док, са друге стране, због аутентичности самог пројекта, инструментализовати његову делотворност и ка другим важним регионалним питањима, попут безбедносне стабилности и политичке предвидљивости. Међутим, мотив државника је одиграо кључну улогу, те је на самом почетку легитимитет иницијативе условљен посредованом регионалном варијаблом, чији је резултат био делимична инклузивност, а потом је постојање и уопште одрживост и успешност иницијативе условљена зависном варијаблом (кроз угао нивоа рањивости из спољашњег окружења), наметајући дискурс о такозваним постојећим опасностима које иницијатива доноси са собом (Арнаутов 2023: 43–64). Управо је због тога ефективност Отвореног Балкана у значајној мери

ограничена у економском смислу, док су њени „дубљи“ капацитети, замишљени кроз такозвану инструментализацију и „пресликавање“ економских бенефита на домену политике и безбедности, изостали.

КОМПАРАТИВНА ПРЕДНОСТ РЕГИОНАЛИЗМА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Мале државе у савременим међународним односима, али и кроз историју међународних односа, суочене су са мултидимензионалним ограниченим капацитетима у економском, политичком, војном, безбедносном, дипломатском и ресурсном контексту. Имајући ову чињеницу у виду, класични реалисти су полазили од тога да мале државе „нису способне“ ништа да ураде саме, па су им у том значењу приписали „судбину“ прилагођавања интересима великих сила, а на тај начин учинили одрживост малих држава реалном. Међутим, реалистички приступ занемарује домете регионализма управо у разумевању ефикасности и ефективности малих држава, а самим тим и разумевању њихове одрживости. Управо, регионализам кроз моделе сарадње, координације и интеграције би требало да представља својеврстан заменски метод који ће „премостити“ претходно наведене недостатке, поготово када је реч о малим државама, попут западно-балканских актера. Када на све то додамо прекогранични карактер савремених изазова, ризика и претњи, у суштинском смислу њихових домета, не само по формату и географском облику, установићемо да је регионална сарадња, координација и интеграција малих актера у међународним односима не само заменски метод који ће послужити као механизам за превазилажење државних и националних недостатака, већ, заправо, неопходност у савременом раздобљу економских, политичких и безбедносних околности.

Стога се и регионална сарадња, координација и интеграција на Западном Балкану поставља на „пиједестал“ неопходности из следећих разлога:

1. Ограничени институционални капацитети могу се оснажити кроз креирање заједничких приступа у суочавању са савременим изазовима, ризицима и претњама, како на економском и безбедносном, тако и на пољу дигитализације;

2. Недостатак финансијских и ресурсних капацитета за савремене изазове, ризике претње које долазе заједно са поглављем дигитализације, могу бити надокнађене укрупњавањем ограничених финансијских и ресурсних капацитета на Западном Балкану;

3. Недовољно одрживи национални и државни економски мозаици политичких ентитета на Западном Балкану у све неизвеснијим међународним економским односима могу бити уравнотежени и извеснији креирањем заједничке економске политике, која ће учинити тржиште рада конкурентнијим, оснажити националне „мерит“ системе, оснажити регионалну понуду и потражњу, а тиме учинити регион у целости видљивијим страним инвеститорима;

4. Релативно мала и гржишта ограничених капацитета рада могу се оснажити и учинити извеснијим кроз моделе координације и интеграције, што ће средњерочно и дугорочно допринети и смањењу негативних ефеката „одлива“ радно способног и квалификованог становништва;

5. Напоследку, али нипошто најмање важно, политичка сарадња, координација и интеграција имале би двоструко позитиван ефекат на регионална кретања: допринеле би релативизацији постојећих анимозитета и креирању „простора“ за решавања отворених питања и спорова; друго, учиниле би политичке ентитете видљивијим у међународним односима, а тиме и ефективнијим у остваривању дефинисаних спољнополитичких и стратешких циљева.

ЕКОНОМСКА ДИМЕНЗИЈА (ЦЕФТА, БЕРЛИНСКИ ПРОЦЕС, ОТВОРЕНИ БАЛКАН)

„Економска интеграција је кључни покретач раста за мале економије као што су оне на Западном Балкану. Да би подстакле овај раст, земље би требало да унапреде регионалну трговину и трговину Европске уније, смање време чекања на границама и интегришу системе плаћања“, истакао је директор Светске банке за регион (World Bank Group 2024). Добар позитиван пример из праксе, који је на линији поменутих препорука, представља увођење такзованих „зелених коридора“ у оквиру шест земаља ЦЕФТА (Споразума о слободној трговини у региону југисточне Европе). Овакво решење је преузето и примењено по угледу на зелене траке код Европске уније. Ради успостављања нормалног протока робе у ванредним околностима које је донео Ковид 19, између земаља ЦЕФТА успостављено је право првенства пролаза и кратког задржавања на граници за храну, лекове и заштитну опрему, на одређеном броју граничних прелаза током 24 часа. Зелени коридори су већ у релативно кратком периоду свога постојања и функционисања доказали своју ефикасност. Увођење система зелених коридора донело је позитиван ефекат у виду повећања трговинске размене и стабилизације снабдевања тржишта земаља учесница (Jelisavac Trošić–Mladenović i dr. 2021: 264). Годину дана након покретања иницијативе, зелени коридори су проширени на све друмске граничне прелазе унутар земаља ЦЕФТА и три железничка гранична прелаза. Продужење зелених коридора до прелаза са суседним државама чланицама ЕУ је у току, јер тренутно је укључено само неколико прелаза према Хрватској, Грчкој и Италији, а на којима се примењује CEFTA SEED електронска платформа брзе размене царинских података (CEFTA 2024).

Европска унија је водећи трговински партнер за сав западни Балкан, са скоро 70% укупне трговине региона. Од 2011. до 2021. трговина ЕУ са Западним Балканом порасла је за скоро 130%. У истом периоду извоз Западног Балкана у ЕУ повећан је за 207% (European Union External Action 2022). То су резултати постигнути пре свега закључивањем ССП споразума (Споразуми о стабилизацији и придруживању) (Јелисавац 2009). Поред ССП споразума закључивањем уговора о оснивању Енергетске и касније Транспортне заједнице за Југоисточну Европу, Заједничког европског ваздушног простора са државама Западног Балкана, и других споразума, ЕУ и њене државе чланице настојале су да овај регион интегришу у различите аспекте јединственог тржишта већ у току самог приступног процеса. Такође, и поред све већег присуства других економских актера у региону, убедљиво највећи удео страних директних инвестиција у регион долази из ЕУ, што представља још један јасан показатељ економске интегрисаности региона са ЕУ (Mitrović 2024).

Са друге стране, иницијативе за регионалну сарадњу – Берлински процес и Отворени Балкан – покренуте су у тренутку када су изгледи за приступање Западног Балкана Европској унији били умањени. Наиме, након Јункерове изјаве да неће бити нове рунде проширења у оквиру његовог мандата као председника Европске комисије, успостављен је Берлински процес, а након француске блокаде преговора о приступању ЕУ са Албанијом и Северном Македонијом, промовисана је Иницијатива за отворени Балкан. Обе иницијативе имају сличне циљеве, међу којима се издвајају два најзначајнија: пут ка приступању ЕУ и јачање регионалне сарадње. Када уђемо у детаље, оно што их на неки начин разликује је то што Берлински процес ставља акценат на развој прекограничне инфраструктуре, док Отворени Балкан ставља акценат на уклањање административних баријера (Jelisavac Trošić–Arnaudov 2023: 79).

Берлински процес је иницијатива Европске уније, која траје од 2014. године у циљу промовисања регионалне интеграције. На жалост, без обзира на позитивне активности које је донео, консензуално опредељивање у којем се свих шест актера са Западног Балкана обухваћених Берлинским процесом мора усагласити да би се нека одлука спровела, довела је до успоравања Берлинског процеса. Заједничко регионално тржиште, иницијатива покренута у оквиру Берлинског процеса, у четири године своје имплементације остварила је економски ограничене резултате. Са успоравањем Берлинског процеса и чекањем на бирократију Брисела зарад придруживања Европској унији, константно се указивала потреба да државе региона које желе да иду напред и које могу да се договоре, пронађу начин да то и ураде. Ближа међусобна сарадња држава чланица Отвореног Балкана, коју тренутно чине Србија, Албанија и Северна Македонија, остварена је кроз низ појединачних секторских споразума, све са циљем креирања јединственог регионалног тржишта заснованог управо на принципима јединственог тржишта Европске уније (BOŠ 2024). Конкретна решења за поједина економска питања која значајно побољшавају свакодневни живот грађана ове три државе чине иницијативу Отворени Балкан примамљивијом и за оне земље региона које још нису чланице. Очигледан позитиван пример је обједињена наплата путарине, која растеређује и возаче и наплатне рампе, па убрзава саобраћај што је добро и за економију и за транспорт.

Као најновији замајац јачању економске сарадње региона, заједнички комитет ЦЕФТА усвојио је у октобру 2024. године девет споразума креираних да трансформишу трговину и економску сарадњу, да поједноставе пословне операције, створе нове прилике за запошљавање и појачају заштиту потрошача. Кључне тачке ових споразума су:

1. Признавање АЕО програма (овлашћени привредни субјекат): Предузећа са царинским погодностима у својим матичним тржиштима сада ће уживати ове привилегије у свих седам ЦЕФТА тржишта. То значи брже и ефикасније царинске процедуре и сходно томе значајна уштеда времена и трошкова.

2. Олакшавање е-трговине: Јединствени оквир омогућиће предузећима да продају и потрошачима да купују путем интернета лакше у свим ЦЕФТА тржиштима. Постављени су стандарди за заштиту потрошача при куповини путем интернета.

3. Нова правила поједностављују доставу пакета између ЦЕФТА страна, побољшавајући регулаторну контролу и уводећи стандарде ЕУ за транспарентност цена и квалитет услуге.

4. Спречавање неоправданог геоблокирања: Ова правила осигуравају да онлајн продавнице не могу блокирати приступ веб-сајтовима, производима или услугама на основу локације и порекла потрошача, омогућавајући неограничену куповину широм ЦЕФТА тржишта.

5. Усклађени стандарди права интелектуалне својине штитиће и предузећа и потрошаче од фалсификоване робе, подстичући иновације и штитећи ЦЕФТА тржиште.

6. Успостављање електронског система за управљање ризиком: Електронска размена података омогућиће царинама да ефикасније циљају пошиљке високог ризика, побољшавајући безбедност трговине и убрзавајући кретање робе.

7. Олакшавање трговине услугама туристичких агенција и туроператора: Туристичке агенције и туроператори ће имати лакши приступ свим ЦЕФТА тржиштима, стварајући нове могућности за раст и привлачење више туриста у регион.

8. Механизам за решавање трговинских спорова (Додатни протокол 7) гарантоваће правичност и транспарентност, повећавајући поверење предузећа у спровођење ЦЕФТА правила за олакшавање трговине.

9. Олакшавање осигурања од одговорности за трећа лица у моторним возилима (Препорука): Поједностављени процеси осигурања омогућиће путницима да возе широм ЦЕФТА без брига о покривености осигурањем (Industrija 2024).

Јасно је да се у свакој од регионалних иницијатива на Западном Балкану могу наћи економске користи за већину земаља учесница, али највећи проблем и даље представљају неповерење и тињајући сукоби између ових земаља, што доводи до тога да чак и економски корисне одлуке могу по нахођењу појединих држава да се спроводе или не спроводе. И поред раста трговинске размене и страних директних инвестиција, овај регион је и даље испод ЕУ просека. Према томе, државе Западног Балкана упоредо са развојем регионалних економских интеграција морају наставити процес ЕУ интеграције, како би своје привреде учинили конкурентнијим.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО НОВИ „РЕСУРСИ“ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Бројни аспекти друштвеног и економског живота, укључујући комуникацију, обрасце куповине и образовање, мењају се као резултат дигитализације. Дигитализација јавне управе, образовања и система здравствене заштите само су неке од многих области које су доживеле значајан напредак у већини земаља Западног Балкана (Ördögh 2023). Док индустријализоване земље значајно улажу у дигиталну трансформацију и посвећују јој посебну пажњу, земље у развоју имају потешкоћа због одређених политичких, друштвених, економских, али и инфраструктурних проблема. У погледу инфраструктуре, информационе и комуникационе технологије (ИКТ), напредних технологија, дигиталне писмености, нивоа вештина

и компетенција, дигиталне спремности компанија и онлајн услуга, и даље постоји разлика између развијених и земаља у развоју, о чему сведоче различите изјаве и запажања међународних институција (Ndou–Hysa et al. 2023).

Једно широко распрострањено уверење је да су балканске земље, иако су једна од најважнијих регија, посебно на европском континенту, у економској трци заостајале за Западном Европом у последње три деценије због својих националних стратегија и финансијских ограничења (Ndou–Hysa et al. 2019). Дигиталну трансформацију, међутим, многи виде као прилику да надокнаде изгубљено време и да остваре напредак у овој области. Широко је прихваћено да је иновативни учинак средство којим се балканска индустрија може развити у смеру решавања економске кризе и стварања стабилног и богатог полуострва (OECD 2016). У сиромашним земљама примарна препрека дигиталној трансформацији је недостатак радне снаге у вештинама потребним за рад у дигиталном свету. Развој дигиталних вештина, активно прилагођавање новим околностима и праксама, као и способност да се превазиђу препреке које произлазе из променљивог окружења, препоручују се као начини за корпоративне лидере да се носе са овим изазовом (Antonopoulou–Halkiopoulos et al. 2021). Економски и инвестициони план за Балкан настоји да повећа иновативни потенцијал, примени структурну реформу и олакша дигиталну транзицију како би се овај регион приближио јединственом тржишту Европске уније (ЕУ) (European Commission 2020). С обзиром на то да у балканским земаљама преовладава млађе становништво, може се рећи да је то фактор који позитивно утиче на процес дигитализације, јер су млађи људи склонији коришћењу дигиталних технологија. Ипак, када се упореде урбана и рурална подручја, пут дигитализације је неједнак и за земље ЕУ, а не само оне на Балкану (EBRD 2022).

Данас су технологија и дигитализација присутни у скоро сваком делу нашег живота, од онлајн трговине и иновација до комуникације и приступа информацијама широм света, увелико унапређујући наш свакодневни живот. Земље Западног Балкана покушавају да појачају своје напоре како би одржале корак са ЕУ, а томе у прилог иде и чињеница да су посвећене постизању Дигиталне агенде у партнерству са Европском комисијом (Jiang 2005). С обзиром да су претходне студије показале повољну корелацију између БДП-а и дигитализације (Kabaklarli–Atasoy 2019), појачана дигитализација могла би бити један од фактора који доприноси бржем развоју Западног Балкана. Тачније, свеобухватна дигитална трансформација широм региона Западног Балкана може подстаћи раст БДП-а и, последично, регионалну економску сарадњу (Minges 2015). У погледу регионалног развоја, дигитализација је главни приоритет ЕУ, са нагласком на координацију циљева држава Западног Балкана и саме ЕУ. Државе западног Балкана су се обавезале да ће држати на оку дигиталну револуцију и приближити се нормама ЕУ у информационом друштву и електронским комуникацијама, јер препознају колико је она заправо важна (European Commission 2024). Савет за регионалну сарадњу (РЦЦ) креирао је 2024. године иницијативу за подршку како би се помогло у развоју центара за дигиталне иновације на Западном Балкану. РЦЦ је мапирао регионална чворишта дигиталних иновација, наглашавајући захтеве и потенцијалне иницијативе за регионалну сарадњу. Такође, РЦЦ је одржао радионицу Регионалних центара за

дигиталне иновације у Подгорици, како би им помогао да се међусобно повежу и сарађују на заједничким пројектним предлозима (Westernbalkans-infohub 2024).

Јединствени капацитет рачунара и робота да извршавају задатке које обично обављају људи познат је као вештачка интелигенција (АИ) (Vrontis и др. 2022). АИ је широко поље које је привукло глобалну пажњу и шири се веома брзо. Не само да генерише много научноистраживачких колаборација током истраживачког процеса, већ доприноси и низу сарадња у различитим географским областима (Сао–Wang 2021). Дигитална трансформација заснована на АИ ће вероватно променити регионално окружење Западног Балкана у будућности. Увиди засновани на АИ ће помоћи компанијама да боље предвиде тржишне трендове, прилагоде комуникацију потрошача и поједноставе ланце снабдевања. АИ је постала популарна у бројним индустријама, укључујући банкарство, рударство и економију. Ова технологија може смањити когнитивно оптерећење и аутоматизовати задатке које тренутно обављају људи, што позитивно утиче на повећање ефикасности и продуктивности (Morandini–Fraboni et al. 2023).

Такође, АИ има огроман утицај на запошљавање, а њено усвајање може резултирати и нижим ценама добара на тржишту (Wang–Sarker et al. 2021). Због свог потенцијала да брзо подстакне економски раст, АИ је дуго била стратешки значајно поље у развијеним земљама. Владе балканских земаља морају сустићи богате земље у развоју индустријских, правних и технолошких оквира и способности за коришћење АИ, ако желе да буду конкурентне. Владе у региону су постигле одређени напредак у успостављању политика и планова који се односе на употребу АИ, али је имплементација ипак и даље спора (Oxfordinsights 2024). Ниједна економија не може сама да се носи са својим управљањем у области АИ. Како АИ постаје важна компонента глобалног развоја, регионална сарадња је од суштинског значаја за решавање етичких, друштвених и регулаторних питања која поставља ова технологија (Арес 2024). Из тог разлога, Западни Балкан се обавезао да ће формирати регионалну радну групу на високом нивоу за АИ, која ће се фокусирати на све аспекте ове технологије како би се гарантовала сарадња са ЕУ. Светска банка је донела одлуку да ојача регионалну сарадњу, као и сарадњу са ЕУ, укључујући Европску комисију и Агенцију Европске уније за сајбер безбедност, у циљу ефикасније борбе против претњи сајбер безбедности. Циљеви су унапређење заштите критичне инфраструктуре, спречавање и идентификација сајбер претњи, и идентификовање и ефикасно руковање инцидентима. Према методологији ЕУ ДЕСИ, Светска банка ће учествовати у годишњем извештавању о Индексу дигиталне економије и друштва (ДЕСИ) за Западни Балкан како би се боље пратио напредак региона ка дигиталној трансформацији (European Commission 2022).

Међутим, поред потенцијалних предности, коришћење вештачке интелигенције може имати и значајне недостатке, као што су заштита личних података, појава нових професија и промена потражње за већ постојећим (Broz–Bruturas и др. 2022). Што се тиче регионалне сарадње у погледу заштите личних података и сајбер безбедности, Француска и Словенија покренуле су децембра 2024. године Центар за сајбер капацитете западног Балкана (WB3Ц), како би истакле европску помоћ овом региону. Центар се налази у подгоричком технолошком парку

и део је трилатералног партнерства са Црном Гором. Његов циљ је да унапреди сајбер способности Западног Балкана, а да би се то постигло, омогућена је обука специјализованих агената у служби, обука за тренере у специјализованим школама, као и професионални семинари за размену најбољих пракси (Ambassade de France au Monténégro 2024). Пошто је АИ омогућила развој и коришћење све сложенијих педагошких алата за онлајн и веб-базиране платформе за учење, област образовања је такође побољшана (Mikropoulos–Natsis 2011). Примена АИ технологија у образовању, као што су обрада природног језика (НЛП) и машинско учење (МЛ), унапређује образовне процесе, чинећи их ефикаснијим и занимљивијим (Alneyadi–Wardat et al. 2023). Свакако да је регионална размена искустава у вези примене ових нових технологија у сектору образовања неопходна како би се генерално унапредио образовни систем свих земаља Западног Балкана.

Индекс спремности за вештачку интелигенцију (АИРИ), који представља оквир за оцењивање спремности за АИ са фокусом на индустрију у 2024. години, рангирао је земље Западног Балкана у „златну средину“: Република Србија (позиција 57), Босна и Херцеговина (позиција 128), Северна Македонија (позиција 86), Црна Гора (позиција 79) и Албанија (позиција 84) (Oxfordinsights 2024). Иако је развој у области АИ у земљама Западног Балкана још увек спор и недовољан, та чињеница још снажније указује на потребу за регионалном сарадњом по овом питању. Влада Републике Србије основала је у марту 2021. године Институт за вештачку интелигенцију Србије, који ће помоћи у подстицању иновативности и предузетништва и стварању врхунских талената. Оснивање Државног дата центра у Крагујевцу означава значајну прекретницу у развоју инфраструктуре у земљи за е-управу и информационо-комуникационе технологије (ИКТ). Са друге стране, Северна Македонија има један од најнапреднијих стартап екосистема у региону, а већина стартапова се концентрише на страна тржишта у новим индустријама као што су биотехнологија, пољопривредна технологија или АИ. Од иницијатива у осталим земљама Западног Балкана, које имају за циљ унапређење АИ технологија, истиче се формирање албанског института за вештачку интелигенцију, као прве непрофитне организације за АИ у тој земљи. Усвајање Стратегије дигиталне трансформације (2022–2026) од стране Владе Црне Горе, представља развојни оквир који дефинише предуслове и иницијативе потребне за брзо прилагођавање све сложенијем дигиталном окружењу. Међу земљама у региону, Босна и Херцеговина је најспорија у имплементацији реформи које се односе на модерну технологију (међу којима је и АИ). Како би решила недостатке и унапредила своју дигиталну трансформацију, ова земља је сарађивала са специјализованим телом Уједињених Нација – ИТУ, које је дало смернице за креирање националне политике посебно посвећене АИ. Стручњаци ИТУ, уз помоћ Министарства саобраћаја и комуникација, објавили су националну експертску процену под називом „Профил дигиталних иновација Босне и Херцеговине“ (Balkaninsight 2023). Важност регионалне сарадње само ће се повећавати како се АИ буде даље развијала. Заједно, економије у региону Западног Балкана и шире могу гарантовати да ће АИ и даље бити позитивна сила која промовише иновације, подстиче конкурентност и гради разноврснију глобалну економију.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

У околностима, пре свега спољно детерминисаним и политички (интересно) условљеним, политички и безбедносни модели регионалне сарадње и интеграције на Западном Балкану су у значајној мери ограничени на спољно-зависне варијабле (интересе такозваних међународних партнера), унутрашње посредујућих варијабли (политичко окружења, политички дискурс и национализам) и регионално-независних варијабли (креираних на недоказаним политичким позицијама и дискурсима о непосредној угрожености). Постојеће тенденције и досадашње искуство на Западном Балкану сведоче о процесима сарадње и интеграције утемељеним у ситуационим временским оквирима и на политичко-интересним (политички лидери) постулатима. Суштински изостају, а истовремено се маргинализују емпијска истраживања која указују на бенефите потенцијалне регионалне сарадње и интеграције.

У контексту препорука, основ би представљао превазилажење негативног мира, свеобухватно суштинско разумевање националних интереса и спољнополитичких циљева од стране политичких фактора (одлучиоци) и заокрет у дугогодишњем јавном и медијском дискурсу о разумевању односа са другима. Све друге алтернативе, које изостављају модел суштинског помирења на основном, најнижем нивоу, преко политичког, па све до свеобухватног јавног дискурса, могу изнедрити примере регионалне сарадње и интеграције, као и до сада, али без суштинских домета и дугорочне одрживости.

Европска унија је, осим политичког, уједно и водећи економски партнер за земље Западног Балкана. Све земље са овог подручја имају за циљ интеграцију у ЕУ. Свака форма регионалне сарадње у оквиру региона је заиста добродошла, поготово што је то један од услова за чланство у ЕУ. Берлински процес је покренут да би се регион вратио на пут за приступање ЕУ и у својој примени је донео одређене резултате. Али Берлински процес је дошао до тачке засићења и незадовољства брзином напретка преговора а посебно имплементације договореног. Иницијатива Отворени Балкан у пракси је постигла конкретне резултате, које сви становници овог региона могу да осете. Међутим, највећа мана ове иницијативе је што обухвата само три земље региона. Већ дуго низ година ЦЕФТА представља платформу за договор, олакшавање и реализацију економске сарадње у региону. Споразуми о слободној спољној трговини увек олакшавају пословање и стварају шансу за бољи привредни раст и напредак учесника. Усвајање девет споразума у оквиру ЦЕФТА, који се односе на унапређење трговине, запошљавања и права потрошача, омогућиће ниже цене појединих роба и услуга, али и бољи пословни амбијент за предузећа у региону. Оно што није добро за привреду свих је што по питању регионалне економске сарадње земље Западног Балкана у пракси годинама имају велике потешкоће у примени свега договореног због једностраних политичких одлука. Развијена регионална сарадња, како политичка тако и економска, донела би корист за све учеснике, привреду и становништво овога региона.

Земље Западног Балкана последњих неколико деценија економски заостају за земљама ЕУ, али јачањем својих дигиталних способности и подстицањем регионалне

сарадње имају прилику да подстакну свој економски раст, надокнаде изгубљено време и створе стабилну и економски снажну индустрију. Дигитализација као континуирана интеграција дигиталних података и технологија у друштво и привреду омогућава земљама Западног Балкана да смање овај дигитални јаз и додатно се приближе ЕУ. Међутим, дигитална трансформација земаља у развоју носи са собом читав низ потешкоћа, насталих услед друштвених, економских, инфраструктурних, али и политичких проблема. Дигитална трансформација може подстаћи раст БДП-а и унапредити регионалну економску сарадњу, али неопходно је на том путу (превасходно) превазићи недостатак радне снаге оспособљене за рад у дигиталном окружењу и унапредити инфраструктуру информационе и комуникационе технологије (ИКТ). Препознајући важност дигиталне револуције, земље Западног Балкана су се обавезале да ће је пратити и радити на стандардима ЕУ у информационом друштву и електронским комуникацијама. Посвећеност ових држава имплементацији Дигиталне агенде у сарадњи са Европском комисијом подржава њихове напоре да одрже корак са ЕУ.

Очекује се да ће даљи развој догађаја у региону Западног Балкана бити под утицајем дигиталне трансформације вођене вештачком интелигенцијом (АИ). АИ може омогућити многе предности за локалне економије, укључујући повећану продуктивност, иновације и економску разноликост. Међутим, имплементација политика и програма у вези са АИ је генерално веома спора, упркос извесном напретку који су постигле владе региона. Уколико балканске земље желе да остану конкурентне, оне морају унапредити своје индустријске, правне и технолошке оквире и капацитете за коришћење АИ, како би били у складу са онима у богатим нацијама ЕУ. Регионална кооперација је кључна за решавање етичких, друштвених и регулаторних изазова које доноси АИ, што се сматра све значајнијим делом глобалног развоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Alneyadi–Wardat et al. 2023: Saif Alneyadi–Yousef Wardat et al. „The effect of using smart e-learning app on the academic achievement of eighth-grade students“. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 19(4), em2248.
- Ambassade de France au Monténégro 2024: Ambassade de France au Monténégro. „Western Balkans Cyber Capacity Center (WB3C)“. <<https://me.ambafrance.org/Western-Balkans-Cyber-Capacity-Center-WB3C>>. [7. 1. 2025].
- Antonopoulou–Halkiopoulos et al. 2021: Hera Antonopoulou–Constantinos Halkiopoulos et al. „Transformational leadership and digital skills in higher education institute: During the Covid pandemic“. *Emerging Science Journal*, 5(1), 1–15.
- Apec 2024: Apec. „AI Governance: Why Cooperation Matters“. <<https://www.apec.org/press/features/2024/ai-governance--why-cooperation-matters>>. [2. 1. 2025].
- Arnaudov 2023: Mitko Arnaudov. *Otvoreni Balkan – ekonomska integracija između političkih i bezbednosnih razmimoilaženja*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privреду.
- Balkaninsight 2023: Balkaninsight. „Balkan govts need to create strategies for responsible use of artificial intelligence“. <<https://balkaninsight.com/wp-content/uploads/2023/03/FINAL-AI-Report.pdf>>. [3.1.2025].
- BOŠ 2024: BOŠ. *Otvoreni Balkan: Domaći naziv za CEFTA sporazum?*, 24. 5. 2024. <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/1752/4454/otvoreni-balkan_-domaci-naziv-za-cefta-sporazum-.html>. [10.01.2025].

- Broz–Buturac i dr. 2022: Tanja Broz–Goran Buturac i dr. „Digital transformation and economic co-operation: The case of Western Balkan countries“. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka School of Economics*, 697–722.
- Cao–Wang 2021: Jiajun Cao–Yuefen Wang. „International Cooperation Among Artificial Intelligence Research Teams Based on Regional Cooperation Models“. *Data and Information Management*, 5(1), 147–158.
- CEFTA 2024: CEFTA „Green Corridors/ Green Lanes“. <<https://cefta.int/what-we-do/cross-cutting-trade-areas/green-lanes>>. [14. 1. 2025].
- EBRD 2022: EBRD. „Transition report 2021–22 system upgrade: Delivering the digital dividend“. <<https://2021.tr-ebrd.com>>. [6. 1. 2025].
- European Commission 2020: EU Commission. „Communication from the Commission to the European Parliament the council, the European Economic and Social committee and the committee of the regions Brussels“. <6.10.2020 com (2020) 641 final>. [6. 1. 2025].
- European Commission 2022: European Commission. „Western Balkans work jointly on improving digital transformation“. <<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/western-balkans-work-jointly-improving-digital-transformation>>. [4. 1. 2025].
- European Commission 2024: European Commission. „Shaping Europe’s digital future“. <<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>>. [4. 1. 2025].
- European Union External Action 2022: European Union External Action. *The EU and the Western Balkans: towards a common future*, 16. 3. 2022. <https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-western-balkans-towards-commonfuture_en#:~:text=The%20EU%20is%20the%20leading,EU%20have%20increased%20by%20207%2>. [9. 1. 2025].
- Glaser 2003: Charles Glaser L. „Structural Realism in a more complex world“. *Review of International Studies*, 29(3), 403–414.
- Glaser 2014: Charles Glaser L. „Realists as optimists: Cooperation as self-help“. *The Realism Reader*, 157–166. Routledge.
- Grewal 2003: Baljit Singh Grewal. *Johan Galtung: Positive and negative peace*. School of social science, Auckland University of technology, 30, 23–26.
- Industrija 2024: Industrija. *CEFTA usvojila 9 novih sporazuma za unapređenje trgovine, zapošljavanja i prava potrošača u regionu*, 10. 10. 2024. <<https://www.industrija.rs/vesti/clanak/cefta-usvojila-9-novih-sporazuma-za-unapredjenje-trgovine-zaposljavanja-i-prava-potrosaca-u-regionu>>. [10. 1. 2025].
- Jelisavac 2009: Sanja Jelisavac. „Prelazni sporazum o trgovini između EU i Srbije, i njegova početna primena“. *Međunarodna politika*, 60.1134 (2009), 26–45.
- Jelisavac Trošić–Arnaudov 2023: Sanja Jelisavac Trošić–Mitko Arnaudov. „What are the Realistic Capabilities of the Berlin Process and the Open Balkans Initiative?“ *The Review of International Affairs* 74 (2023): 59–85.
- Jelisavac Trošić–Arnaudov 2024: Sanja Jelisavac Trošić–Mitko Arnaudov. *Uloga regionalne saradnje u savremenim međunarodnim odnosima*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jelisavac Trošić–Mladenović i dr. 2021: Sanja Jelisavac Trošić–Dejan Mladenović i dr. „Zeleni koridori kao metod ubrzanja prometa robe u okviru CEFTA regiona tokom pandemije COVID-19“. *Megatrend revija* 18 (2021), 255–266.
- Jervis 2003: Robert Jervis. *Realism, neoliberalism, and cooperation: understanding the debate*.
- Jiang 2005: Qingshan Jiang. „Implementing an e-administration“. *Xiamen*, 1–14.
- Kabaklarli–Atasoy 2019: Esra Kabaklarli–Burak Sensor Atasoy. „Broadband infrastructure and economic growth: a panel data approach for selected countries“. *DIEM*, 4(1), 105–114.
- Mikropoulos–Natsis 2011: Tassos Mikropoulos–Antonis Natsis. „Educational Virtual Environments: A Ten-Year Review of Empirical Research (1999–2009)“. *Computers & Education*, 56(3), 769–780.
- Minges 2015: Michael Minges. „Exploring the relationship between broadband and economic growth“. *World Development Report 2016: Digital Dividends*, World Bank.

- Mitrović 2024: Sava Mitrović. *Sektorsko pristupanje Evropskoj uniji: Koliko je Zapadni Balkan zaista integrisan?*, 19. 9. 2024. <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/analize/1463/4518/sektorsko-pristupanje-evropskoj-uniji_-koliko-je-zapadni-balkan-zaista-integrisan-.html>. [9. 1. 2025].
- Morandini–Fraboni et al. 2023: Sofia Morandini–Federico Fraboni et al. „The impact of artificial intelligence on workers’ skills: Upskilling and reskilling in organisations“. *Informing Science*, 26, 39–68.
- Ndou–Hysa et al. 2023: Valentina Ndou–Eglantina Hysa et al. „Digital transformation experiences in the Balkan countries“. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 89(2), e12262.
- Ndou–Schiuma et al. 2019: Valentina Ndou–Giovanni Schiuma et al. „Towards a framework for measuring creative economy: Evidence from Balkan countries“. *Measuring Business Excellence*, 23(1), 41–62.
- OECD 2016: OECD. „Competitiveness in south East Europe: A policy outlook. Competitiveness and Private“. <https://www.oecd.org/en/publications/competitiveness-in-south-east-europe_9789264250529-en.html>. [6. 1. 2025].
- Ördögh 2023: Tibor Ördögh. „Digitalisation in the Western Balkans“. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 22, 91–107.
- Schweller 2010: Randall Schweller L. *Unanswered threats: Political constraints on the balance of power*. Princeton University Press.
- Vrontis–Christofi et al. 2022: Demetris Vrontis–Michael Christofi et al. „Artificial intelligence, robotics, advanced technologies and human resource management: a systematic review“. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), 1237–1266.
- Wang–Sarker et al. 2021: Lei Wang–Provash Sarker et al. „Artificial intelligence and economic growth: A theoretical framework“. *Scientific Annals of Economics and Business*, 68(4), 421–443.
- Westernbalkans-infohub 2024: Westernbalkans-infohub. „The Western Balkans on the Pathway to towards Digital Transition“. <<https://www.westernbalkans-infohub.eu/documents/digital-transition-in-the-western-balkans>>. [4. 1. 2025].
- World Bank Group 2024: World Bank Group. *Western Balkans Economic Growth Projected to Moderately Accelerate in 2025*, 17. 10. 2024. <<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/10/17/western-balkans-economic-growth-projected-to-moderately-accelerate-in-2025>>. [14. 1. 2025].
- Živojinović 2008: Dragan Živojinović. „Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa“. *Godišnjak FPN*, (02), 367–392.
- Oxfordinsights 2024: Oxfordinsights. „Government AI Readiness Index 2024“. <<https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>>. [4. 1. 2025].

Sanja I. JELISAVAC TROŠIĆ

Mitko K. ARNAUDOV

COOPERATION MODELS IN THE WESTERN BALKANS AS DETERMINANTS OF REGIONAL INTEGRATION

SUMMARY

Regional integration is taking an increasingly important place in contemporary international relations and it is necessary to analyze it from two angles: 1 - as a political, economic and security entity that significantly determines the positioning of political entities of a certain region on the stage of international relations; 2 - as a political, economic and security entity that provides opportunities and capacities for dealing with contemporary and ongoing challenges, risks and threats. The main research

question is to what extent regional cooperation in the Western Balkans determines the sustainability of the entities that are part of the regional environment in question. The goal is to prove the thesis that regional cooperation, coordination and integration in the Western Balkans, with absolute respect for the national interests of political entities, is an imperative in contemporary international relations, in the processes of dealing with contemporary challenges, risks and threats, but also in the comprehensive process of creating sustainability, both at the regional and national levels.

Keywords: Western Balkans, regional integration, Berlin Process, Open Balkans, CEFTA, digitalization, neoclassical realism.

